

Kozák Dániel (1980) klasszika-filológus, az ELTE BTK Latin Tanszékének oktatója. Kutatási területe az Augustus- és a Flavius-kor római irodalma.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
A világbirodalom ígéretének intertextuális háttere Vergilius Aeneisében (2018/2).

Kirándulások a líra határvidékén

Stattius: *Silvae* IV. 5 és IV. 7

Kozák Dániel

A római irodalomtörténet narratíváiban elsősorban epikus költőként számon tartott Stattius első eposza, a *Thebais* elkészülte (Kr. u. 92) után a rövidebb költemények terepén is kipróbálta magát. *Silvae* címmel ellátott gyűjteményük első négy könyvét maga tette közzé; az ötödiket valószínűleg a halála után publikálták. A *Silvae* verseinek legfeltűnőbb közös jellemzője, hogy egy-két kivétellel „alkalmi költemények”: a költő valamely patrónusával kapcsolatba hozható eseménynek (a villájában tett látogatásnak; a lakomáján való részvételnek; születésnek vagy halálnak a családjában stb.) állítanak emléket. Stattius több esetben nem is annyira mentegetőzve, inkább büszkén említi, hogy virtuóz gyorsasággal, improvizatív módon írta őket, bemutató előadásukra pedig sok esetben még a megörökített esemény alatt sor került.¹

„A *Silva*enek nincs párja a fennmaradt római irodalmi alkotások között.”² Alex Hardie mások által is gyakran ismételt kijelentése nem arra utal, hogy szerinte e költemények volnának a római költészet legmagasabb esztétikai színvonalat tükröző alkotásai, hanem arra, hogy nem találjuk a *Silvae* közvetlen irodalmi előzményeit, modelljeit, illetve a gyűjtemény mellett gyakran az egyes verseket is nehéz elhelyezni az antik műfajok térképén.³ A *Silvae* versei nyilvánvalóan nem drámák és nem is eposzok, bár Stattius leggyakrabban (32-ből 26 alkalommal) az eposzokból jól ismert és az alkalmi költeményeknek is grandiózus nyelvi stílust biztosító hexametert választja. Nem sorolhatjuk be e verseket a hagyományosan hexameteres kisebb műfajok: a (horatiusi értelemben vett) költői levél, a szatíra, a bukolikus költészet valamelyikébe annak ellenére sem, hogy van köztük a költő és a címzett közti földrajzi távolságot hangsúlyozó, illetve a szöveg elküldésére utaló, ezáltal pedig akár levélként is olvasható költemény (IV. 4),⁴ illetve kimutathatók érdemleges intertextuális kapcsolatok egy-egy horatiusi szatírával (pl. *Silvae* IV. 6 és *Sat.* I. 9)⁵ vagy a vergiliusi *Eclogák*kal.⁶ A fennmaradó hat nem hexameteres költemény közül kettő: az alkaiosi strófában írt IV. 5 és a sapphói IV. 7 a szorosabban vett líra (*melos*), négy hendecasyllabusban írt vers (I. 6, II. 7, IV. 3, IV. 9) pedig a líra határterületének tekinthető *iambos* irányába teszi nyitottá a *Silvaet*, de a költemények egyötöde nyilvánvalóan nem lehet a gyűjtemény műfaji besorolásának alapja. Lemondva a pontosabb műfaji meghatározásról mondhatjuk jobb híján, hogy a *Silvae* a stattiusi kisköltészet a nagyepossal szemben: Bonadeo szerint a „műfaj nélküli” („non-genre”) gyűjtemény egyfajta kisköltészeti kánon megalkotására tett kísérlet.⁷ Csakhogy a gyűjteményben néhány valóban rövid vers (pl. a 19 soros V. 4 vagy a 30 soros II. 5; mindkettő hexameterben) mellett az átlagot a 100–150 sorosak képviselik (pl. I. 1, II. 2, II. 7), és van néhány olyan is, mely kétszáz sornál is hosszabb és akár a háromszázhoz közelít (I. 2 = 277 sor, II. 1 = 234, III. 3 = 216, V. 1 = 262, V. 3 = 293). Így tehát még a kisköltészetként való meghatározás is problematikus lehet: az eposzhoz képest természetesen minden más rövid és „kicsi”, de ez a definíció nem sokat tesz hozzá a tematikusan, metrikailag és terjedelmileg is változatos költemények alkotta gyűjtemény értelmezéséhez.

A műfaj behatárolásához az értelmező segítséget remélhet a *Silvae* paratextusaitól is: a címtől és az első négy kötetet bevezető prózai levelektől. A *Silvae* mint cím

azonban nem szolgáltat egyszerű megoldást a műfaji problémára – éppen ellenkezőleg.⁸ Nyilvánvalóan nem tematikus: a versek nem erdőkről fognak szólni, noha éppenséggel akad köztük egy, melynek tárgya egy fa (II. 3). A késő antik életrajzi hagyomány szerint már Lucanus is írt *Silvae* címen tízkötetnyi verset, ám ha ezek valóban léteztek is és tényleg ez volt a címük, elvesztek; tartalmi és műfaji jellemzőik nem ismertek. A késő köztársaságkori, kora császárkori prózáiróknál már számunkra relevánsabb kontextusokban találkozunk a *silva* kifejezéssel. Cicero szerint a szónokok „a filozófusoktól nyerik mondanivalójuk minden gazdagságát és mintegy alapanyagát” (*omnis enim ubertas et quasi silva dicendi ducta ab illis est, Orat. 12*). A *silva* tehát itt a *materies* értelmében, a görög *hylé* tükörfordításaként jelenik meg.⁹ Quintilianus – aki Statius kortársaként már ismerhette a *Silvaet* – kritizálja azokat a szónokokat, akik tökéletességre törekedve rendkívül lassan írnak, de nem ért egyet a másik véglet képviselőivel sem, „akik száguldó íróvesszővel rohannak végig tárgyukon, s a pillanat heves lendületének engedve rögtönözve fogalmaznak: ennek eredményét nevezik nyersanyagoknak. Aztán átnézik és rendszerbe szedik azt, amit ömlesztve papírra vetettek; a szóválasztáson és a mondatritmuson lehet is javítani, de művük tartalmilag éppolyan vaktában összecsapott marad, mint korábban” (*qui primo decurrere per materiam stilo quam velocissimo volunt, et sequentes calorem atque impetum ex tempore scribunt: hanc silvam vocant. Repetunt deinde et componunt quae effuderant: sed verba emendantur et numeri, manet in rebus temere congestis quae fuit levitas; Inst. Or. X. 3, 17, ford. Simon Zoltán*). Gellius az *Attikai éjszakák* címválasztásával kapcsolatban megjegyzi, hogy nem akarta utánozni azokat a szerzőket, akik „tarka, változatos és mintegy rendezettség nélküli ismeretanyagot gyűjtöttek össze, és ezt érzékeltető különleges címet is adtak munkájuknak; egyesek a »Múzsák«, mások az »Erdők« címet választották” (*quia variam et miscellam et quasi confusaneam doctrinam conquisiverant, eo titulos quoque ad eam sententiam exquisitissimos indiderunt. Namque alii Musarum inscripserunt, alii Silvarum; Noctes Atticae praef. 5–6*).¹⁰ A *silva* irodalmi terminusként tehát utalhat arra, hogy az adott kijelentés vagy szöveg alapanyaga valami másnak (Cicero), vázlata vagy első változata egy később tökéletesítendő műnek (Quintilianus), többes számban pedig vonatkozhat rövidebb és változatos jellegű szövegek – legalább látszólag – véletlenszerűen elrendezett gyűjteményére (Gellius). Noha mindhárom idézett szerző a prózával, nem pedig a költéssel összefüggésben használja a *silva* szót, mégis magyarázható talán a statiusi cím is a fenti jelentések átvételével: a gyűjtemény címe utalhat a publikált és esetleg tovább csiszolt szövegek eredeti változatára és előadási kontextusára éppúgy, mint fent vázolt metrikai, műfaji, terjedelmi és tematikus sokféleségükre, illetve arra, hogy az események, melynek az alkalmi költemények emléket állítanak, maguk a költészet „alapanyagai”.¹¹

A gyűjteményben helyet kapó költemények sokszínűségét és a műfaji besorolás nehézségét egyaránt érzékeltetik a versek tartalomjegyzék jellegű felsorolásai az egyes könyveket bevezető levelekben. Statius gyakran a műfajsemleges *libellus* és *opusculum* szavakat használja, hangsúlyozva a versek rövidegét és/vagy könnyedségét.¹² Két esetben találkozunk az *ecloga*, „válogatott/rövid költemény” megjelöléssel (III. 5, IV. 8). Van, hogy Statius metonimikusan, kvázi-címként a tárgy meghatározásával utal az egyes versekre (pl. I. 5 = *balneolum*, „fürdő”; II. 5 = *leo mansuetus*, „szelídített oroszlán”). Más hivatkozások valóban sugallnak bizonyos műfaji jelleget a vers eredeti kompozíciós és előadási kontextusának, a keretül szolgáló retorikai toposznak a megjelölésével: a *Silvae* I. 2 „nászdal” (*epithalamium*), a II. 6 „vigasztalás” (*consolatio*), a II. 7 „születésnap köszöntő” (*genethliacon*).¹³ A költő egy hexameteres verset jelöl meg levélként (*epistula*, IV. 4, lásd fent), noha legalább a nem hexameteres IV. 7 is olvasható akként; a metrumot emeli ki a IV. 9 esetében (*hendecasyllabi*), melyet szembeállít egy később megírandó, méltóbb, ám továbbra is „kis” költeménnyel (*dignius opusculum*). Nem a pontos metrumot jelöli meg végül a IV. 5 kapcsán, mégis metrikai alapon határozza meg a tágabb értelemben vett műfajt: az alább részletesen tárgyalandó, alkaioi strófában írt vers „lírai dal” (*lyricum carmen*). A hangsúly a *lyricum* jelzőn van: Statius másutt *carmennek* nevezi a hexameteres II. 1-et is. A másik szó szorosabb értelmében véve lírai költemény, a saphói strófában írt IV. 7 esetében

Lírai óda Septimius Severushoz (IV. 5)

*Kis birtokomnak kincseivel vigan,
hol ősi Albánk trójai vára áll,
ékesszavú bátor Severust
új ütemet dalolón köszöntöm.*

*Magas napunktól hajtvva a parrhasi
Arctos felé fut vissza a durva tél,
megint ragyog víz, föld, elűzik
zord Aquilót a szelid Zephyrek.*

*Tavaszz, tavasz van! zsendül a fán a haj:
az évi lomb. Már fűjja az új panaszt
a kismadár, új énekét, mely
ott született meg a néma télben.*

*Kis föld, a tűzhely, hol sose húny a láng,
az annyi füsttől kormos, öreg tető
vigasztal, és hogy amphorából
felhozom én, ha kiforrt Lyaeust.*

*Nem béget itt rám nyájam: ezernyi juh,
nem bőg a vágyott hűtlen után tehén,
uruk magában zeng a lanton,
s néma vidék veri vissza hangját.*

*Mégis szerelmem drága hazám után
ezé a tájé! Énekem itt jutott
a harcok istennő kegyéből
Caesar arany jutalomdíjához.*

*Egész sziveddel osztva e kellemes
izgalmat, álltál énvelem ott, ahogy
bebryx fővényen félve rezzent
minden ökölzuhanásra Castor.*

*Hazád a távol Syrtis, az úttalan
Leptis? Nos, ennél India sem terem
többet, s az illatdús Sabától
elveszi majd a fahéja kincsét!*

*Vélnők, hogy édes Septimius nem itt
volt, Romulus hét dombja körül gyerek?
S hogy nem Iuturnánknak vizén nőtt
nagyra meg ő kicsi csecsszopóból?*

*Nagy lelked így sem lep meg: az ausoni
öbölbe jöttél, sokvizű Afrikát
elhagyva, ifjan, s tuscus áron
már a hazánk fiaként hajóztál.*

*Majd Curiánk itt sarjai közt nevelt,
s elégedetten hordtat a keskenyebb
bíbort, de nagy terhekre már mint
patricius szivü férfi törtél.*

*Nem úgy viselkedsz, mint aki pun: nem is
érzel s beszélsz úgy! Római vagy te már!
Ám hány lovagról azt hihetnénk
s rómainról: nevelője lib föld!*

*Ha szólsz, derűssé lesz a zajos Forum,
ám szép szavad megvenni sosem lehet,
kardod pihen békén, hüvelyben,
s csak ha barát szava kér, vonod ki.*

*Legszebb szivednek mégis a csend s falu.
Földjén atyádnak, Veii vidékein,
az ősi Curesban pihensz vagy
hernicusok csupa lomb hegyormán.*

*Sokféle tárgyról fűzöl ütemtelen
szókat te itt; ám jussak eszedbe majd
olykor, s dalát újítsa barlang
csendes ölnén, mi pihent: a lantod.*

Muraközy Gyula fordítása

a költő egyáltalán nem céloz annak metrikai-műfaji jellegzetességeire, csak annyit mond, hogy „gyors hazatérésre kéri” benne az éppen Dalmatiában tartózkodó Vibius Maximust (*reverti maturius ex Dalmatia rogo*). Az egyes költemények minden bizonnyal nem szerzői, ám a szöveg hagyományban viszonylag korán rögzült címfeliratait¹⁴ mindkét „lírai” költeményt *ode lyricaként* határozzák meg.

Az alábbiakban e két vers, a *Silvae* IV. 5 és a IV. 7 mint lírai kísérletek, illetve az általuk körvonalazott statusi „líraprojekt” értelmezésére vállalkozom. Vajon egyszeri kirándulások ezek a líra területére, vagy olvashatók egy lírai fordulat ígéretként is? Nem célozom a két költemény teljes szövegére kiterjedő interpretációt adni: kifejezetten a műfaji önreflexió kérdésére fókuszálok majd, és az így kapott értelmezést felhasználva igyekszem megfogalmazni, milyen szerepet játszhat a két vers a *Silvae* negyedik könyvében.

A szokatlan lant: *Silvae* IV. 5

A *Silvae* IV. 5 címzettje egy bizonyos Septimius Severus, a későbbi császár névrokona. A költő szerény albai birtokáról köszönti őt: a birtok és a tavasz szépségeinek leírása tölti ki a vers első szakaszát (1–20). A következő, a költő személye mellett már a címzettet is kiemelő rövidebb szakaszból megtudjuk, hogy miért kötődik Statius az albai birtokhoz: itt, a Domitianus alapította Albai Játékokon aratott költői sikert (21–24), a versengésben pedig Septimius volt a támogatója (25–28). A vers második felét már Septimius magasztalása teszi ki. Megtudjuk, hogy Észak-Afrikában született, Lepcis Magnában,¹⁵ de már gyerekkorától kezdve Rómában él, és tökéletesen beilleszkedett a főváros társadalmi elitjébe (29–48); ügyvédként barátai hűségese segítője (49–52). Ha a városból visszavonul vidéki birtokaira, irással tölti szabadidejét, s a költemény végén Statius arra kéri, hogy a költészetet se hanyagolja el a prózai beszédek kedvéért (53–60).

Az első strófában Statius rögtön hangsúlyozza, amint azt a kötet bevezető levelében is tette a *lyricum carmen* megjelöléssel, hogy lírai kísérlet következik, a harmadik strófában pedig erre felel a tavasszal éneküket „kikísérletező” madarak költői képe:¹⁶

*Parvi beatus ruris honoribus,
qua prisca Teucros Alba colit lares,
fortem atque facundum Severum
non solitis fidibus saluto.*

[...]

*Nunc cuncta veris frondibus annuis
crinitur arbos, nunc volucrum novi
questus inexpertumque carmen
quod tacita statuere bruma.*

A kicsiny vidéki birtok áldásaival boldogan, ott, hol az ősi Alba még tiszteli a trójai házi isteneket, a bátor és ékesszóló Severust nem szokott lantomon köszöntöm. [...] Most az összes fát az új év tavaszi lombja koronázza; most hallható a madarak új panasza és a még be nem gyakorolt ének, melyről a tél csöndjében határoztak.

Statius: *Silvae* IV. 5, 1–4, 9–12

Ahogy Statius „szokatlan hangszert” (*non solitis fidibus*) használ, úgy a madarak is „újfajta sirámokat” (*novi questus*) hallatnak és „korábban nem próbált / még nem jól begyakorolt éneket” (*inexpertum carmen*) énekelnek tavasszal: az idejü madárénekek minden jel szerint nem azonosak a tavalyival. A 12. sorban a *statuere* szót szövegkritikai probléma terheli, melyet többen is konjektúrával próbáltak feloldani. Owen és Phillimore szerint a madarak a csendes tél folyamán még „elhallgatták” (*siluere, tacuere*) tavasszal megszólaló éneküket; Clark szerint „tanulgatták” (*studuere*) azt – az idősebb Plinius is tudni véli, hogy a fülemüle-

fiókák az idősebbektől tanulják és „begyakorolják” éneküket.¹⁷ Egyik konjektúra sem tűnik tökéletesnek. A *siluere* és a *tacuere* jelentése tárgyas igeként inkább ’hallgatni valamiről’, mint az itt szükséges ’nem megtenni valamilyen kijelentést / nem előadni egy éneket’, ráadásul a *tacuere* közvetlenül a *tacita* mellett bántó szóismétlés volna, bár talán értelmezhető a madáracsiripelést imitáló hangutánzasként is; a *studuere* pedig, amint azt Coleman is megjegyzi, nehezen egyeztethető össze az *inexpertummal*, hiszen azt sugallja, hogy a madarak mégis énekeltek a tél folyamán. Clark javaslata egy szempontból mégis jobbnak tűnik számomra a másik kettőnél. A gyakorlásra célozva emberi jellemzőket tulajdonít a madaraknak (miként Plinius is a fülemüléknek), és ezáltal nemcsak szorosabb párhuzamba helyezi őket a költővel, hanem közvetett módon ki is egészíti Statius mondandóját saját lírai kísérletezéséről. Nehéz ugyanis elképzelni, hogy az elsőként publikált lírai költeményt, melyet éppen olvasunk, ne előzte volna meg (akár közvetlenül, akár az ifjúkori tanulmányok részeként) tanulás és az új forma elsajátítását segítő „gyakorlatozás”. Végső soron azonban Clark konjektúrája mégis a kézirati hagyomány olvasatának lehetséges voltát erősítheti meg. A „fellépést” megelőző „gyakorlás” előtt ugyanis még valamire szükség van, ez pedig a döntés, hogy a költő (legyen ember vagy madár) egyáltalán belefog a kísérletbe. A *statuere* éppen erre a mozzanatra utalhat: a madarak „elhatározták”, hogy milyen költeményt énekelnek majd tavasszal, és e tudatos tervezés a madárvilágban talán nem is annyira furcsa, mint amilyennek Coleman érzi, ha figyelembe vesszük a madarak és a költő közti párhuzamot a versben.¹⁸

A negyedik sor egy intertextuális kapcsolat révén azt is elárulni látszik, hogy a „nem megszokott lantot” Statius kitől vette kölcsön: Horatiustól, aki az ugyancsak alkaiosi strófában írt „római ódák” nyitóversének első strófájában jelenti ki, hogy „lányoknak és fiúknak énekel korábban nem hallott éneket”: *carmina non prius / audita ... / virginibus puerisque canto* (Hor. C. III. 1, 2–4).¹⁹ Az egyszerű, „epikureus” vidéki élet Statius által hangoztatott szépsége természetesen közhelyszerű, nem egyetlen szerzőhöz kapcsolható toposz, a versformával párosítva azonban ez is nyilvánvalóan Horatiust idézi. A két ellentéppárra (*parvus* ↔ *beatus*, *rus* ↔ *honor*) bontható és ezáltal a vers (egyik) diszkurzív keretét felvázoló, ám a négy névszóval az első mondat grammatikai struktúrájából igen keveset eláruló kezdősor akár egy horatiusi óda felütése is lehetne, ha nem tudnánk, hogy valójában nem az.²⁰ A vidéki élet szépségét hirdető horatiusi utalásoknak a „lírai kísérlet” nyitányaként azonban van egy apró szépséghibája. Alex Hardie szerint az első sornak három horatiusi forrása van, mindegyik az Ódákból: *hic tibi copia / manabit ad plenum benigno / ruris honorum opulenta cornu*, „itt majd bőven eláraszt a végtelen bőség a vidéki birtok áldásaival teli bőségszaruból”, I. 17, 14–16; *mihi parva rura / [...] Parca dedit*, „a Parca nekem kicsiny vidéki birtokot adott”, II. 16, 37–39; *satis beatus unicus Sabinis*, „éppen eléggé boldogan egyetlen szabin birtokkal”, II. 18, 14.²¹ Valójában az említésre méltó párhuzamok nemcsak a lírai költemények között lelhetők fel, hanem az *Epódosokban* (*beatus ille, qui procul negotiis... paterna rura bubus exercet suis*, „Boldog az, ki a városi ügyektől távol ökreivel az atyjától örökölt vidéki birtok földjét szántja”, 2, 1–3), a *Szatírákban* (*quoscumque feret cultus tibi fundus honores*, „s mindazt az áldást, mellyel ellát a megművelt föld”, II. 5, 13) és a *Levelekben* is (*novistine locum potiozem rure beato?*, „ismersz-e értékesebb helyet a bőven termő földnél?”, I. 10, 14; *agricolae prisci, fortes parvoque beati*, „a régi földművesek, bátor és kevéssel is boldog emberek”, II. 1, 139).²² A *Silvae* IV. 5 első strófája tehát nem annyira a lírikus, mint inkább a lírikussá váló, illetve később éppenséggel a líra helyett más műfajjal, a *Silvae* domináns metrumához hasonlóan hexameteres levéllel kísérletező Horatiust idézi meg; nem kifejezetten az Ódákat, hanem a lírai csúcspontú életmű egészét. Könnyen belátható ennek jelentősége a Statius-vers értelmezésében. Ha Horatius sem eleve volt lírai költő, hanem azzá kellett válnia, akkor a *Silvae* költőjének lírai kísérlete is olvashatóvá válik egy szűkebb értelemben vett lírai gyűjtemény felé tett első lépésként. Statiusból is lehet még lírikus, lehet belőle is „Horatius” – akár abban az értelemben is, hogy a költő „lírai projektje” a természet tavaszi újjáéledéséhez hasonlóan ígéri a Horatius óta „szunnyadó” lírai költészet feltámasztását.²³ Elképzelhető ugyanakkor egy fordított kronológiai olvasat is. Ha

Lírai óda Vibius Maximushoz (IV. 7)

Nagy csaták téres mezein ki oly rég
vagy velem, hagyd, hős Erato, vitézek
harcait, s vond nagy művem útja ívét
most kicsinyebbre.

És te, lantos had vezetője, adj más
lantverőt nekem kis időre, hisz, lám,
Pindarus, Thebaed, a dicsőt daloltam
római versben.

Maximusnak szól, finomabb a dal most,
még nem érintett koszorú babérja
vonz ma, és tisztább folyamárra kerget
inni az új szomj.

Mondd, mikor küld szép Latiumba vissza
dalmaták hegysége, ahol, ha látja
Dist, fakón jó fel, s aranyát utánzó
színben a bányász.

Lám, szülőföldem közelebb van, ám a
lusta Baiae szép kikötője sem tart
ott, se kit Hector hada tett híressé
egykor: a kürtös.

Nélküled bágyadt, elalél Camenam,
nélküled Thymbra ura egyre ritkább
ihletőm, s ott áll, megakadt a rajtnál
művem, Achilles.

Lám, a Thebaist csiszolással értő
szódra gyöttröttem szakadatlanul, s most
bátran oly hírnév örömeire tör, mint
Mantua sarja.

Ám ha késel, sincs harag! Új, virágzó
sarj ígér támaszt üres otthonodnak.
Drága nap! Köztünk, ime, Maximusnak
mása jelent meg!

Rossz, ne vágyjunk rá, a gyermektelenség!
Mert a csúf vágyú örökös szorongat,
s küldené – szégyen! – rokonát baráti
szívvel a sírba.

*Búcsukönny nem hull a gyerektelenre!
Győzve dül házán a mohó utód, sír
adta zsákmányán örül, és a máglya
ára dühíti.*

*Érne bár nagy kort nemes újszülöttem!
Várja út, mely nem sokaké; erényben
nőjön apjáig fel, a tett terén meg
túl a nagyapján!*

*Míg kicsiny, szóljal neki fegyveredről,
hogy Orontesig, Keletig hatoltál
egy lovasszázad vezetőjeként, s nagy
Castor is óvott;*

*s ő mesél később, hogy – a győzhetetlen
mennykövű Caesar híveként – bolyongó
sarmatát egy helyre kemény paranccsal
mint telepített.*

*Am előbb műved vegye kézbe, melyben
mind az őskortól rövidítve fogtad
össze, mit Sallustius írt s Timavus
nagy hirű sarja.*

Muraközy Gyula fordítása

Horatius lírai csúcsteljesítményei tükrében a korábbi költeményeket (a változatos metrumú *Epódosok*at és a hexameteres *Szatírákat*) is az *Ódák* szerves előzményeként olvassuk, akkor a jövőben megírandó lírai Statius-költemények felől olvasva a *Silvae* kevert metrumú, de jórészt hexameteres verseit is azok „előtanulmányai-ként” értelmezhetjük, és felismerhetjük bennük a lírai költészet „csíráit”. Statius már az első kötetet és egyúttal a gyűjtemény egészét bevezető levélben is célzott a költői életművek ilyen olvasatának lehetőségére, igaz, ott magát elsősorban epikus költőként meghatározva Homéros és Vergilius költői „előtanulmányait” említette: „Szóktuk olvasni a *Szúnyogot* is, és elismeréssel adózunk a *Béka-egér harc*nak is; nincs is senki a kiváló költők között, aki főművei megírása előtt, prelúd gyanánt ne írt volna ezt-azt könnyedebb stílusban” (*et Culicem legimus et Batrachomachiam etiam agnoscimus, nec quisquam est illustrium poetarum qui non aliquid operibus suis stilo remissiore praeluserit, Silvae I. praef.*).

A vers következő, az eddig tárgyaltaknál még feltűnőbb Horatius-párhuzama ismét az *Ódák*at idézi, azoknak is a harmadik könyvét. A hetedik strófában Statius hálával említi, hogyan segítette őt Septimius az Albai Játékokon (talán Kr. u. 90-ben):

*Cum tu sodalis dulce periculum
conisus omni pectore tolleres,
ut Castor ad cunctos tremebat
Bebryciae strepitus harenae.*

Mikor te bajtársként velem együtt, teljes erőbedobással vállaltad az édes veszélyt, mint ahogyan Castor is összerezzen minden egyes ütés hangjára a bebryciai arénában.

Statius: *Silvae* IV. 5, 25–28

A versengés résztvevőjének izgalommal vegyes félelmét érzékeltető *dulce periculum* kifejezéssel Statius szó szerint idézi Horatius III. 25. ódáját: „édes a veszély, Lenaeus, követni az istent, ki zöldellő szőlőlombbal koszorúzza fejét” (*dulce periculum est, / o Lenaeae, sequi deum / cingentem viridi tempora pampino*, 18–20). Horatiusnál azonban nem költőversenyőről olvasunk. Az óda a bacchusi révületről szól (a *Lenaeus* pedig az isten megnevezése), melynek hatása alatt a költő „gyakorolni fog” egy Augustus dicsőségét megörökítő éneket, méghozzá nem magányosan, hanem hallgatóság jelenlétében (*quibus / antris egregii Caesaris audiar / aeternum meditans decus / stellis inserere*, „Milyen barlangban fog hallatszanani, amint gyakorlom az éneket, mellyel a nagyszerű Caesar örök dicsőségét az csillagok közé emelhetem?”, 3–6). A költemény témája lehet az egyik kapocs a horatiusi és a statiusi *dulce periculum* között: Statius maga is a császár, Domitianus germánok és dákok elleni hadjáratairól énekelve aratott győzelmet Albában (*Troianae... sub collibus Albae, / cum modo Germanas acies, modo Dacae sonantem / proelia Palladio tua me manus induit auro*, „A trójai Alba hegyénél, mikor a germán seregekről, a dákok elleni csatákról énekeltem, a te kezedből kaptam meg Minerva arany koszorúját”, *Silvae* IV. 2, 65–67). Horatius Bacchus-inspirálta költészetének másik jellemzője a merész újszerűség és magasztosság (*dicam insigne recens adhuc / indictum ore alio [...] nil parvum aut humili modo, / nil mortale loquar*, „nagyszerű és új, más által még nem énekelt dalt fogok énekelni [...] Nem hagyja el számat semmilyen jelentéktelen, alantas, múlandó szó”, *Carm.* III. 25, 7–8, 17–18). Az *Ódák* III. könyvét a költő nemcsak költeményei újszerűségének hangsúlyozásával nyitja (a római ódák már említett nyitóversében), hanem azzal is zárja (*ex humili potens / princeps Aeolium carmen ad Italos / deduxisse modos*, „mélyről indulva hatalmassá váltam, s elsőként daloltam aiol éneket itáliai mértékben”, III. 30, 12–14). A néhány verssel korábban olvasható Bacchus-költemény „új éneke” valószínűleg nem az *Ódák* egészét jelöli, és nem is a könyvet nyitó római ódákra utal vissza. Nisbet és Rudd szerint a *dicam* és a *loquar* futurumát nem kell szó szerint venni: maga a költemény az „új ének”, mely *enjambement*-jaival máris érzékelteti a zaklatott bacchusi ihletettséget.²⁴ Az Augustusról szóló éneket azonban Horatius egyelőre csak „gyakorolja” (*meditans*),²⁵ vagyis amit olvasunk,

azt akár *silvának* is nevezhetjük: a költeményben megszólaló költői hang azt sugallja, hogy egy még le nem zárult alkotási folyamat köztes produktumáról van szó, mely ráadásul révületben, tehát gyorsan és a javítgatás lehetősége nélkül született. Persze csak a státiusi alkalmi költészet tükrében olvasva és az irodalomtörténeti kronológiát felborítva, a *dulce periculum* allúziójának irányát megfordítva mondhatjuk, de mégis: mintha Státius Horatiusa azzal „viszonozná” követője lírai és egyben horatiusi kísérletét, hogy ő is kísérletet tesz a „*silva*-retorika” alkalmazására.²⁶

Az Albai Játékokon való részvétellel kapcsolatban Státius nemcsak a saját győzelmét említi, hanem Septimius abban játszott szerepét is. A költő–mecénás viszony túlzó és eufemisztikus, közeli barátságot sugalló leírását kapjuk: Septimius „bajtársával” (*sodalis*, 25) együtt, „teljes erőbedobással küzdött” (*conius omni pectore*, 26), és remegve aggódott a költőért (*tremebat*, 27), mint ahogyan Castor a testvéréért, Polluxért az Amycus elleni bokszmeccsen (27–28). Hasonlóan baráti-ként mutatja be Státius Septimiushoz fűződő kapcsolatát a vers utolsó strófájában is, ahol arra kéri patrónusát, hogy vidéki birtokának nyugalomát hozzá hasonlóan élvezve ne csak prózát írjon, hanem rá emlékezve időről időre a lantot is vegye elő:

*Hic plura pones vocibus et modis
passu solutis; sed memor interim
nostri verecundo latentem
barbiton ingemina sub antro.*

*Itt többnyire prózában, versmérték nélkül írsz majd műveket;
de időről időre gondold ránk, és szerény barlangodban
újra szólaltasd meg rejtőzködő lantodat.*

Státius: *Silvae* IV. 5, 57–60

A *barbitos* újabb horatiusi terminus, melyet a költő programadó jelleggel már rögtön az *Ódák* nyitóversében használt (*nec Polyhymnia / Lesboum refugit tendere barbiton*, „és Polyhymnia sem tagadja meg, hogy lesbosi lantomat megpendítsem”, C. I. 1, 33–34).²⁷ A lehetséges szinonimák helyett választott, viszonylag ritka szó azt sugallja, hogy Septimius sem akármilyen, hanem kifejezetten „horatiusi” költeményeket írna (ráadásul egy barlangban, mint Horatius is új, bacchusi költeményét a III. 25. ódában),²⁸ azaz a lírával kísérletezne csakúgy, mint a költő.²⁹ Az emlékezés és az ismétlés/folytatás terminusai (*memor, interim, ingemina*) egy intertextuális háromszöget vázolnak fel: Septimius Horatiust játszva utánozza Státius, és Státius játszva utánozza Horatiust. A költő természetesen nem új karriert javasol patrónusának. A többnyire (*plura*) prózában alkotó Septimius a lírával csak alkalmanként (*interim, ingemina*) próbálkozó amatőr marad. A *Silvae* gyűjteményének ismeretében azonban könnyen ráismerhetünk az ő képében Státiusra is, aki végül csak két „lírai dalt” publikál kisebb költeményei között. Fontosnak tűnik a *Silvae* IV. 5 értelmezése szempontjából, hogy Státius az esetenkénti, rendszertelen lírai alkotás lehetőségét patrónusa szabadidős tevékenysége, és nem saját líraprojektje kapcsán veti fel. A vers mint (legalábbis a gyűjteményen belül elfoglalt helyét tekintve) első lírai kísérlet mintha éppen azt a pillanatot ragadná meg a költő pályafutásában, amikor még bizonytalan, hogy miként alakul később Státius és a szűkebb értelemben vett líra viszonya: hogy a hexameterhez

szokott költő marad-e amatőr lírikus, mint Septimius (aki persze költőként is amatőr), vagy új Horatiusszá válik – Septimius pedig új Maecenasszá, aki beiktathatja Státius is a lírai költők sorába, amint azt Horatius remélte az *Ódák* nyitó költemény végén: *quodsi me lyricis vatibus inseres, sublimi feriam sidera vertice* („ha tehát engem besorolsz a lírai költők közé, fennkölt homlokkal a csillagokat fogom verdesni”, C. I. 1, 35–36).³⁰

A költészet kisebb körei: *Silvae* IV. 7

A Septimius Severushoz írt „lírai dal” után egy Státiustól megszokottabb hexameteres költemény következik a kötetben: a 109 soros IV. 6 témája Novius Vindex Hercules-szobrocskája, melyet a költő a patrónus által rendezett lakomán látott.³¹ Ezt a verset azonban újabb lírai kísérlet követi, a metrikai variáció jegyében ezúttal sapphói strófában. Státius második eposzán, az Achilleus életrajzát ígérő, de végül befejezetlenül maradó *Achilleisen* dolgozik, csakhogy nem jön az ihlet, s ezért kéri lírai költeményben Vibius Maximust, hogy mielőbb térjen vissza Dalmatiából Latumba és segítse őt tanácsaival, miként tette azt a *Thebais* megírása során is (1–28). Érthető azonban a patrónus késlekedése, hiszen Vibiusnak fia született – a vers második fele a *genethliakon* hagyományába illeszkedve ünnepli az örvendés és régóta várt eseményt (29–56). Az alábbiakban kizárólag a vers első felével foglalkozom, ahol Státius a különböző „nagy” és „kis” műfajok viszonyával foglalkozik, és metaforikus modellt is nyújt az antik irodalmi műfajok rendszerének leírásához.

A *Silvae* IV. 5 első strófájában a *non solitis fidibus* minden bizonnyal a *Silvae* korábbi költeményeihez képest pozicionálta a lírai kísérletet, azokhoz képest szokatlan lantra volt szükség. A IV. 7 kezdősoraiban ezzel szemben Státius az eposzhoz képest kisebb költeményt ígér:

*Iam diu lato spatia campo
fortis heroos, Erato, labores
differ atque ingens opus in minores
contrahe gyros.*

*Már régóta a tágas mezőn barangolva, bátor Erato, most
halaszd későbbre a hősi munkálatokat, és a hatalmas művet
összébb húzva kisebb köröket írd le.*

Státius: *Silvae* IV. 7, 1–4

A „tágas (csata)mező”,³² a „bátor” Múza, Erato – aki jellemzően a szerelmi, illetve lírai költészetért felelős, de Apollónios Rhodiosnál és Vergiliusnál epikus ihletet ad, tehát a műfaji határlépés ismerős feladat a számára³³ – és „hősi munkálatai”, illetve a „hatalmas mű” nyilvánvalóan nem a *Silvae* korábbi költeményeire utalnak, hanem Státius eposzaira általában, illetve szűkebb értelemben az éppen elkezdett *Achilleisre*: ennek munkálatait kell elhalasztani (*differ*, 3), és „kisebb körökre korlátozni” (*in minores / contrahe gyros*, 3–4) a költői tevékenységet. Ez utóbbi említése a három hosszú és egy rövid sorba tördelt sapphói strófa záró „felsorába” nyúlik át: Státius itt rögtön végre is hajtja, amit a Múzától kér, lelassítva a költői szöveg áradását és „kisebb terjedelemmel” elégedve meg. A *gyros* szóval a Státius előtti római irodalomban is találkozunk hasonló kontextusban. A Coleman által említett párhuzamok³⁴

közül kétségtelenül az a Propertius-hely a legrelevánsabb, ahol az új, komolyabb témák tárgyalására vállalkozó elégikus költőt Apollo figyelmezteti kallimachosi modorban: *mollia sunt parvis prata terenda rotis; / ... cur tua praescriptos evecta est pagina gyros?* („kis kerekkel lágy mezőkön hajts; / ... miért tért le költeményed a kijelölt pályáról?”, III. 3, 18–21). Statius tehát fordítva alkalmazza a metaforát: ő nem nagy témával kísérletező elégikus, hanem kis témával kísérletező epikus költő, és nála persze az istenségtől érkező kritika motívuma is hiányzik. A „kisebb körök” ráadásul kettős műfaji utalást hordozhatnak: egyaránt jelölhetik a most újabb költeménnyel bővülő *Silvae*-t általában, és azon belül kifejezetten a második lírai kísérletet is, mely a Statiustól megszokott „kis” költeményekhez képest is „kisebb”, azaz még távolabb áll az eposztól.

Nem mellékes, hogy a görög *gyros* szinonimái közé tartozik a *strophé* is: a „kisebb körök” tehát egyúttal „rövidebb strófákra”, és ezáltal lírai költeményre is utalhatnak. A lírai jellegét már explicit módon hangsúlyozza a vers második strófája:

*Tuque, regnator lyricae cohortis,
da novi paulum mihi iura plectri,
si tuas cantu Latio sacravi,
Pindare, Thebas.*

Te pedig, Pindaros, parancsnoka a lírikusok csapatának, ha városodat, Thébát latin dalban örökítettem meg, adj rövid időre jogot nekem arra, hogy újfajta lantverőt használjak.

Statius: *Silvae* IV. 7, 5–8

A lírai költők közé való besorolás kérése és Pindaros megnevezése a második strófát a vers leghoratiusibb szakaszává teszi, de egyúttal a *Silvae* IV. 5-tel is szorosan összekapcsolja. Horatius az *Ódák* nyitóversében Maecenastól remélte, hogy költeményeit a görög líra csúcsteljesítményei mellé helyezi és őt magát beiktatja a lírai költők kánonjába (lásd fent). A IV. 5-ben Statius még nem utalt arra explicit módon, hogy a lírikussá váláshoz a személyes teljesítményen túl a közönség, a patrónus és a filológusok jóváhagyására is szükség van – írhat a költő akárhány verset lírai metrumban, de igazi lírai költő akkor válik belőle, ha a befogadók azzá nyilvánítják. A IV. 7-ből már nem hiányzik ennek tudomásul vétele, de Statius másként írja le a lírai költővé avatás pillanatát, mint Horatius: magát Pindarost mint a „lírikusok csapatának parancsnokát” (*regnator lyricae cohortis*) kéri, hogy engedélyezze számára a lírai hangszer használatát. Nem írott (azaz írásban publikált) szövegek megfelelő műfaji besorolását kéri egy kortárstól (aki itt egyszerre veszi fel a patrónus és a könyvtáros-filológus szerepét), hanem a halhatatlanként, himnikus kéréssel megszólított költő-elődtől a lírai előadás (azaz szóbeli *performance*) lehetőségét – bár a statiusi lantjáték is csupán metaforikus lehet, hiszen a IV. 7-et a költő a Dalmatiában tartózkodó Vibius Maximushoz címezi, és neki küldi. Horatius továbbá nyilvánvalóan örökös tagságra pályázott a lírai költők társaságában, és a IV. 5-ben még Statius is nyitva hagyta a lehetőségét annak, hogy a költő pályán lényegi irányváltást jelentő lírai fordulat tanúi vagyunk; a IV. 7-ben azonban hangsúlyozza, hogy csak rövid időre (*paulum*) kéri a számára új(szerű) hangszer használatának jogát, mint ahogyan a IV. 5-ben Septimiust is csak alkalmoszerű lírai alkotásra szólította fel. Statius nem végleges polgárjogot

kér tehát, csupán „vendégművész” szeretne lenni a lírikusok között – mint később kiderül, az epikus ihlet visszatéréséig. Ezzel is összefüggésben állhat, hogy éppen Pindaroszhoz intézi kérését. Pindaros már Horatiusnál is kiemelkedő, csakhogy éppen az eposzt idézően grandiózus stílusa miatt utánozhatatlan lírai költőként tűnt fel a Statius-vershez hasonlóan sapphói strófában írt IV. 2. ódában, ahol (a kezdőszót visszhangozva: *Pindarum quisquis studet aemulari*, „Ha valaki Pindarossal kíván versenybe szállni”, 1) ugyancsak a második strófa utolsó sorának első szavaként találkozunk a költő nevével: *fervet immensusque ruit profundo / Pindarus ore* („mélyen zengő hanggal zúg és zabolátlanul árad Pindaros”, 7–8).³⁵ A „kis” lírán belül is „nagy” (horatiusi) Pindaros megidézése jól illik tehát a statiusi kontextusba. A költő, bár újabb lírai kísérletet hajt végre, végső soron mégis az eposzíráshoz éppen hiányzó ihlet visszanyerését reméli tőle, illetve a versben megszólított patrónustól.

A lírai műfaj jellemzőinek körülírása a harmadik strófában folytatódik:

*Maximo carmen tenuare tempto.
Nunc ab intonsa capienda myrto
serta, nunc maior sitis, at bibendus
castior amnis.*

Maximusnak próbálok finom szövésű dalt szőni. Most érintetlen mirtusból kell készítenem a koszorút; most nagyobb a szomjúság, de tisztább vízű folyóból kell innom.

Statius: *Silvae* IV. 7, 9–12

A költőnek az új költeményt vékony fonálból kell szőnie (*carmen tenuare*), a koszorút korábban meg nem metszett mirtusból (*intonsa myrto*) kell fonnia, és tisztább forrásból kell innia (*bibendus castior amnis*). A lírai költemény kicsi, tiszta és aprólékosan kidolgozott jellegét érzékeltető metaforák között különösen feltűnő, hogy két szó mégis a nagyságra utal. A *Maximo* szójáték a címzett nevével – kis költemény készül a Nagy Embernek –, a *maior sitis* pedig talán az epikus műfajra tett utalásként értelmezhetjük: Statiust nagyobb, vagyis epikus szomjúság gyötri,³⁶ amióta nem halad az *Achilleis* munkálataival, de most kénytelen beérni a kisköltészet tisztább forrásának vizével, hogy lírai énekével hazatérésre kérje a „nagy” műfajt nevével is képviselő Maximust.

A „tiszta forrás” kallimachosi-alexandriai hagyományból kölcsönzött közhelye mellékszálak bizonyul a versben, mely csak átmenetileg szakítja meg az egyes műfajokat meghatározott helyekhez és meghatározott pályán zajló mozgásokhoz hasonlító műfaji metaforák sorát. Az első volt az epikus *campus*, a második a lírai *gyrus*; a harmadikkal később, a hatodik strófában találkozunk. Statius elárulja Maximusnak, hogy elakadt az *Achilleisszel* – pontosabban nem is ő akadt el, hanem maga az eposz főhőse „az első fordulónál”, vagyis az első ének után.³⁷

*Torpor est nostris sine te Camenis,
tardius sueto venit ipse Thymbrae
rector et primis meus ecce metis
haeret Achilles.*

Távollétedben lomhák lettek a Múzsáim; a szokottnál lassabban érkezik Thymbra ura [Apollo] is, és lám: Achilleusom elakadt az első fordulónál.

Stattus: *Silvae* IV. 7, 21–24

A kommentátor által is képviselt, bevett értelmezés szerint mindhárom kép a lovassportok világát idézi,³⁸ de valójában mindegyik lehetővé tesz többféle interpretációt is. Lovakat és kocsit Statius sehol sem említ explicit módon. Az első kép egy tágas mezőt (*lato... campo*) tár elénk, melyen Erato „hosszasan barangolt” (*diu... spatiata*). A *spatior* ige egyáltalán nem utal lovaglásra vagy kocsihajtásra – éppen ellenkezőleg, elsősorban sétát jelent, mégpedig előre kijelölt, szabályos útvonal nélkül, amire egy versenyhez szükség volna;³⁹ a tágas mező maga is természetes, nem pedig épített tere utal, szabályos alaprajz nélkül. A második kép minden tekintetben az első elmentéje. A megtett út ezúttal szabályos geometriai alakzat, a kör, a *gyrus* pedig a lovaglásban használt terminus: a gyakorlásra vagy bemutató lovaglásra használt kör alakú pályát jelöli. Ebben az esetben tehát valóban kézenfekvő a lovaglásra gondolni, de „kisebb köröket” róhat valaki éppenséggel ló nélkül is. A harmadik kép (*primis... metis haeret Achilles*, 23–24) egyértelműen versenyre utal; helyszínét nevezzük *circus*-nak. Több kört kell megtenni egy pályán, de a „versenyző” elakad az első fordulót jelző oszlopnál (*meta*). Akár a korábbi *minores gyros*, akár a kocsihajtás mint bevett költészetmetafora tükrében kézenfekvőnek tűnik, hogy egy, a Circus Maximusban rendezettekhez hasonló kocsiversenyre utal a szöveg, de éppen a homérosi eposzoktól kezdve gyorslábúként ismert Achilleus esetében felmerül a futóverseny lehetősége is. A korabeli Rómában ilyeneket elsősorban Domitianus Kr. u. 86-ban felavatott stadionjában, a mai Piazza Navonán rendeztek.⁴⁰

Ami a méretet illeti, világosnak tűnik a *campus*, a *gyrus* és a *circus* egymáshoz való viszonya: legnagyobb az „epikus” *campus*, legkisebb a „lírai” *gyrus* és valahol a kettő között helyezkedik el az *Achilleisszel* kapcsolatban felvázolt *circus*, méretét tekintve valószínűleg a *campushoz* közelebb, hiszen mégiscsak eposzról van szó. Ám az általában vett eposz (illetve az elsősorban harci témát feldolgozó *Thebais*) tágas és szabálytalan alakú természetes mezejével szemben a *circus* tere már épített, behatárolt és szabályos. A három helyszín így érzékelteti tehát a műfaji alapon elkülöníthető költői „pályák” közti különbséget, és ez a jelentősége a középfokú mellékneveknek (*minores, maior, castior*) is: az eposz mint „nagy” és a líra mint „kis” műfaj szembeállítás helyett, illetve azon túlmenően az irodalmi műfajok skáláját is felvázolja Statius, potenciálisan végtelen számú átmenetet feltételezve a két véglet között. Ilyen átmeneti műfajként illeszthető be a rendszerbe az eposz térfelén az *Achilleis*, melyet az elkészült szakasz erotikus témája – az ifjú Achilleus női ruhában bujkálva szerelmi kalandba bonyolódik Skyros szigetén – és (az előbbtől korántsem függetlenül) erőteljesen ovidiusi intertextualitása okán az utóbbi évtizedekben sokan „nem epikus eposzként”, vagy legalábbis atipikus eposzként kezdtek olvasni.⁴¹ A kis műfajok térfelén az átmeneti „műfaj” pedig kézenfekvő módon nem más, mint a *Silvae* (a két lírai költemény kivételével), hiszen a gyűjteményben olvasható versek „kisebkek” ugyan, mint egy eposz, de a IV. 7 második strófájából kiderül, hogy a *minores gyrosszal* társított, szó szo-

1. kép. Erató kitharával. Márvány, Kr. u. 2. század, Campania. Ny Carlsberg Glyptotek, Koppenhága, IN 1566 (forrás: Wikimedia Commons)

ros értelmében lírai költeményeknél mégis „kevésbé kicsik”, nemcsak azért, mert van köztük közel háromszáz soros is, hanem mert a költemények többsége már önmagában metrumával, a hexameterrel is jócskán túllépi a lírai léptéket, szemben a mindössze négy hendecasyllabusban írt, és ezáltal a lírához is közelebb maradó költeménnyel.

A költői műfajok rendszerének körvonalazódó statiusi modellje tehát hangsúlyosan térbeli, és talán nemcsak annak köszönhetően, hogy a rendszer egyes elemeit, az egyes műfajokat térbeli metaforák képviselik benne, hanem abban az értelemben is, hogy azok egymáshoz való viszonya ugyancsak térbeliként értelmezhető. Az első strófában elhangzó kérdés, azaz hogy az eposz mezején korábban korlátok nélkül barangoló Erato most kisebb köröket írjon le, azt sugallja, hogy a *gyrus* a *campuson* belül helyezkedik el, s ha ez így van, akkor ugyanezt feltételezhetjük a *circusról*: az *Achilleis* minden műfaji furcsasága ellenére is eposz, a *campuson* van tehát a helye. Az epikus *campus* tehát az összes többi, kisebb műfajnak is helyet ad. A másik értelmezési lehetőség, hogy a *gyrus*, a *circus* és a *campus* végső soron ugyanazt a teret jelképezik: az irodalmi műfajok térben elképzelt rendszerét, melyet a költő három képpel ír le, attól függően, hogy ép-

pen melyik műfaj, illetve mely adott mű felől nézi a rendszer egészét. Epikus „szemüveggel” nézve a műfajok rendszere olyan, mint egy tágas mező, melyen az epikus költő és Múzsája korlátok nélkül barangol, a „kisebb” műfajokban alkotó költők és Múzsáik viszont csak kisebb területét veszik igénybe. A líra felől nézve ugyanez az irodalmi tér koncentrikus körök alkotta szabályos rendszerként jelenik meg: minél kisebb a műfaj, annál kisebb az adott kör átmérője, annál rövidebb száron vezetve lovagol a költő és műve.⁴² Az *Achilleis* kontextusában végül úgy jelenik meg az irodalmi tér, mint egy versenypálya, ahol a versenyzők (ebből a szempontból most mindegy is, hogy kocsihajtók vagy futók) műfajuknak megfelelően kapják a belső, illetve külső pályákat.

Az irodalmi tér e koncentrikus – és egyúttal líracentrikus – modelljében könnyen elhelyezhetővé válnak a műfaji határesetek, és jól leírhatók a műfaji határátlépések is. A költőnek a műfaji kísérletezgetéshez nem kell mást tennie, mint rövidebb vagy hosszabb időre egy vagy több „sávot váltania” a belső pályák felé, ha „líraibb” akar lenni, vagy a külső pályák irányába, ha „epikusabb” szerepre vágyik. Az elkülöníthető pályák száma potenciálisan végtelen, így nehéz megmondani, pontosan mely pályáknál vannak a műfaji határok. Ez természetesen Statius líraprojektje szempontjából sem mellékes szempont. Az *Achilleis* nem olyan, mint a *Thebais*, mégis eposz – de vajon mi a helyzet a *Silvae*vel? Hány sávváltásra van szükség, hogy eljussunk a gyűjtemény hosszabb, jellemzően hexameteres verseitől a hendecasyllabusban írottakon át a *Silvae* IV. 5 és IV. 7 szűkebb értelemben is lírai kísérleteiig? Hol van – és egyáltalán lokalizálható-e pontosan – a „líra” határa a változatos terjedelmű, metrumú és tematikájú költemények gyűjteményen belül?

A *Silvae* IV. 5-ben Statius felvetette annak a lehetőségét, hogy a továbbiakban a líra műfajában fog alkotni. A IV. 7 egyik olvasata az volna, hogy az ott körvonalazott líraprojekt végül sikertelen marad, s ezt a költő is tudatosította már magában: Statiusból nem lesz horatiusi értelemben vett lírai költő. Olvashatjuk azonban úgy is a *Silvae* sorrendben második „lírai kísérletét”, hogy abban a költő relativizálja a IV. 5-ben feltett kérdést: líra *versus* nem líra helyett líraibb és kevésbé lírai költemények egymáshoz való viszonyát írja le. Így értelmezve a statiusi líraprojekt már inkább a költői paletta lírai árnyalatokat gyakrabban alkalmazó színesítéseként: „lírai” helyett egy „líraibb” költészet ígéretként fogható fel.

A *Silvae* IV. könyve: egy líraibb gyűjtemény?

A *Silvae* IV. 7-ben körvonalazott relatív műfaji modell tükrében a gyűjtemény negyedik könyve is más megvilágításba kerülhet. Statius – tegyük hozzá: ebben is Horatiust követve – valószínűleg együtt publikálta a *Silvae* első három könyvét (Kr. u. 93), majd néhány évvel később (Kr. u. 95) a negye-

diket. A negyedik könyvet bevezető levélben válaszol kritikusainak⁴³ is, akik szerint ez a fajta könnyed költészet nem publikálásra méltó:

Quare ergo plura in quarto Silvarum quam in prioribus? Ne se putent aliquid egisse, qui reprehenderunt, ut audio, quod hoc stili genus edidissem. Primum supervacuum est dissuadere rem factam. Deinde multa ex illis iam domino Caesari dederam. Et quanto hoc plus est quam edere! Exercere autem ioco non licet? „Secreto” inquit. Sed et sphaeromachia spectantes et palaris lusio admittit.

Hogy miért van több vers a Silvae negyedik könyvében, mint az előzőekben? Azért, nehogy azt higgyék, elértek bármit is, akik – mint hallom – kritizálnak, amiért ilyen jellegű műveket publikáltam. Először is: teljesen felesleges lebeszélni valakit arról, amit már meg is tett. Másodszer: e költemények közül sokat már átadtam Caesar urunknak. Márpedig mennyivel többet jelent ez, mint kiadni őket! Továbbá: hát tilos könnyed stílusban gyakorlatozni? „Szabad – négy fal között!” – mondják erre. De hát a gladiátorok harci és vívőedzéseire is beengednek nézőket!

Statius: *Silvae* IV. praef.

Statius elutasít minden kritikát, és csak azért is folytatja a *Silvae* – de ha jobban megnézzük, mégsem ugyanolyan költeményeket találunk a negyedik könyvben, mint az első háromban. Többen is hangsúlyozzák a költői hang megváltozását,⁴⁴ de vannak számszerűsíthető változások is. A negyedik könyvben ötven százalékhöz közelít a nem hexameteres költemények aránya: a kilenc versből kettő hendecasyllabusokban, kettő pedig aiol metrumban íródott. Összehasonlításképpen: a *Silvae* I. hat és a *Silvae* II. hét verse közül még csak egy-egy íródott hendecasyllabusban; a *Silvae* harmadik és posztumusz publikált ötödik könyvét kizárólag öt-öt hexameteres költemény alkotja. A negyedik könyvben a legrövidebb a versek átlagos terjedelme is: 80 sor (*Silvae* I.: 132 sor, *Silvae* II.: 109, *Silvae* III.: 153, *Silvae* V.: 168). Tehát ha nem is biztos, hogy közvetlenül a kritikák hatására, de Statius mégis módosítja a „műfaj nélküli” *Silvae* műfaji jellemzőit. Az új gyűjtemény a terjedelem és a metrum tekintetében tovább távolodik az eposztól és a hexametertől. A jelen tanulmányban tárgyalt versek így nemcsak önmagukban, az őket körülvevő „nem lírai” versek kontextusában értelmezhetők „lírai” kísérletként, hanem a *Silvae* IV. könyvének mint egy, a IV. 7 műfaji modelljéből következően „viszonylag líraibb” kísérletnek a „leglíraibb” elemeiként is. Lehet, hogy Statius csak a *Silvae* e két versében választja azokat a pályákat a műfajok koncentrikus modelljében, melyeket minden befogadó líraiként azonosíthat, de valójában a *Silvae* IV egésze elmozdulást jelent a rövidebb és nem hexameteres költészet felé, és ennyiben a líra határvidékeire tett kirándulásként jellemezhető.

Jegyzetek

A jelen tanulmány az NKFI FK 128492 pályázat keretében készült. Köszönettel tartozom „A líra határai” címmel megrendezett workshop résztvevőinek hozzászólásaikért és javaslataikért. A másként nem jelölt fordítások tőlem származnak.

- 1 Két példa: Statius a Domitianus frissen felavatott lovasszobráról szóló nyitóvers „száz sorát... már a felavatását követő napon át merte nyújtani a császárnak” (*centum hos versus... imperatori postero die quam dedicaverat opus tradere ausus sum, Silvae I. praef.*), az I. 2 mintegy háromszáz hexameterét pedig két nap alatt írta meg, és ezt a patrónus is igazolhatja (*epithalamium tuum, quod mihi iniunxeras, scis biduo scriptum*, uo.). Hogy a költői improvizáción alapuló első előadások valós vagy fiktív események-e, az a *Silvae* publikált szövege alapján eldönthető.
- 2 Hardie 1983, 74.
- 3 A *Silvae* műfajának problémaköréről a teljesség igénye nélkül lásd: Bright 1980, Bonadeo 2017.
- 4 A költői levél műfaja és az „elküldött dal”, illetve a dalküldés mint költői motívum közti különbségtételről – elsősorban a pindarosi költészet vonatkozásában – lásd Agócs Péter tanulmányát a jelen számban.
- 5 Vö. Coleman 1988, 174.
- 6 A *Silvae* és az *Eclogák* közti intertextuális kapcsolatok feltérképezésének kézenfekvő kiindulópontja az a sor, melyben az *Eclogák* költője az „erdőket” jelöli meg bukolikus költészete tárgyaként (*si canimus silvas, silvae sint consule dignae*, „ha erdőkről éneklünk, legyenek azok az erdők *consulhoz méltók*”, *Ecl.* 4, 3). Newlands 2004, 36–38 a *Silvae* „újfajta pásztorköltészetként” aposztrofálva a gyűjtemény egészének műfaji értelmezésében is relevánsnak tekinti a bukolikus és panegirikus beszédmód, a tájleírás és a politikai-társadalmi kérdésfelvetések ötvözését implikáló vergiliusi megjegyzést.
- 7 Bonadeo 2017, *passim*.
- 8 A címről és a *silva/Silvae* terminusokról lásd pl. Wray 2007, Malaspina 2013.
- 9 A *silva* további metaforikus alkalmazásai Cicerónál: *De or.* II. 65 és 93, III. 103 és 118.
- 10 Lásd még Cic. *Inv.* I. 34, ahol a három jelentés mindegyike szerepet játszik: *non incommodum videtur quandam silvam atque materiam universam ante permixtim et confuse exponere omnium argumentationum, post autem tradere, quemadmodum unum quodque causae genus hinc omnibus argumentandi rationibus tractis confirmari oporteat*.
- 11 A változatosság retorikájáról a *Silvae*vel összefüggésben lásd Fitzgerald 2016, 64–65 és 155–156. A költészet „alapanyagainak” kiválasztásáról lásd még Ifj. Plinius, *Levelek* IX. 33, 1, Darab Ágnes tanulmányával (Darab 2018).
- 12 Lásd különösen II. 3–4, melyek „könnyed, mintegy epigrammaként szolgáló versikék”, *leves libellos quasi epigrammatis loco scriptos* (*Silvae* II. praef.). A *Silvae* egyes könyvei a *liber* megjelölést kapják. Vö. Ifj. Plinius, *Levelek* IV. 14, 9, a „kis költemények” változatos műfaji megjelöléseiről – Plinius végül a *hendecasyllabi* megjelölést választja saját versei jelölésére (vö. *Silvae* IV. praef. a IV. 9-ről).
- 13 E retorikai műfajokról az antik költészetben lásd Cairns 1972.
- 14 A *titulus*okról lásd Coleman 1988, xxviii–xxxii.
- 15 A vérrokonság lehetősége is felmerül tehát Statius Septimiusa és a szintén Lepcis Magnában született császár között; Statius patrónusának kilétéről bővebben lásd Coleman 1988, 158–159.
- 16 Vessey 1970, 508.
- 17 *Meditentur aliae iuveniores versusque quos imitentur accipiunt* (*Nat. Hist.* X. 83). Clark Pliniusszal alátámasztott konjektúráját idézi Postgate 1906, 322.
- 18 Tamás Ábel javaslata szerint – amit köszönök – a *statuere* szókezdeti összecsengése Statius nevével akár afféle rejtett szerzői „szignóként” is értelmezhető. Természetesen túlzás volna minden *stat-* kezdetű szót így olvasni a költő életművében, de legalábbis a gyors, rögtönzésre épülő költői alkotásmóddal összefüggésben használt *statim* (‘rögtön’) a *Silvae-prae*fatiókban (II. praef. 19, III. praef. 11) ugyancsak felveti ennek lehetőségét.
- 19 Coleman 1988, *ad loc.*
- 20 Vö. Nagel 2009, 146, aki a horatiusi *callida iunctura* (*Ars P.* 47–48) példájának nevezi.
- 21 Hardie 1983, 154, 180.
- 22 E párhuzamok többségét (kiv. *Epist.* II. 1, 139) említi Coleman 1988, *ad loc.* Ellenpróba gyanánt: a Statius-helyet párhuzamként feltünteteti Nisbet–Hubbard 1970, *ad Hor. C.* I. 17, 16 és Watson 2003, *ad Hor. Epod.* 2, 1.
- 23 Ez az értelmezés természetesen azt feltételezi, hogy nem tekintjük (illetve a versben megszólaló beszélő nem tekinti) a „horatiusi líra” folytatónak a potenciális versenytársakat: sem az ifjabb Plinius által említett lírikusokat (pl. *Epist.* IX. 22), sem a tragikus kardalokban erőteljes horatiusi hatást mutató Senecát. A kanonikus költőelőd „eljátszásáról” mint intertextuális gesztusról – melybe (mint azt rövidesen Statius kapcsán is látni fogjuk) a szerző kortárs barátja is bevonható, háromszereplőssé téve az intertextuális viszonyt – lásd a jelen számban Tamás Ábel tanulmányát (Plinius és Catullus vonatkozásában).
- 24 Nisbet–Rudd 2004, *ad C.* III. 25, 17–18.
- 25 Vö. *Sat.* I. 9, 2, ahol Horatiusnak „valamilyen kis költeményen jár az agya és teljesen belefeledkezik” (*nescioquid meditans nugarum, totus in illis*), amikor idegesítő félismerőse ráront és kiközkenti gondolataiból (köszönet Tamás Ábelnek, amiért a párhuzamra felhívta a figyelmemet).
- 26 Amint arra Kárpáti Bernadett felhívta a figyelmemet (köszönet érte!), a határátlépés műfaji kísérletezés által is implikált gesztusa és az erdőmotívum Horatiusnál is összekapcsolódik a költő Lulageről énekelve kószál a szabin erdőben birtoka határán túl (*namque me silva lupus in Sabina, / dum... ultra / terminum... vagor, C.* I. 22, 9–11).
- 27 Vö. Coleman 1988, *ad loc.* A három horatiusi *locus* (*C.* I. 1, 34 és 32, 4; III. 26, 4) mellett az ovidiusi költemények között hagyományozott, de vitatott szerzőségű Sappho-levél egy sora (*Her.* 15, 8) említhető.
- 28 Hardie 1983, 181 másik horatiusi intertextust fedez fel: Horatius *Dionaeo... sub antro* alkot lírai költeményeket az *Ódák* második könyvének nyitóversében (II. 1, 39), szemben Pollio politikailag veszélyes témát, a közelmúlt polgárháborúit érintő történeti művével.
- 29 Coleman 1988, *ad* 59–60.
- 30 Vö. Farrell 2014, 510–511, aki a filológiai ítélet (vö. Nisbet–Hubbard 1970, *ad loc.*) mellett a tekercs megfelelő polcon való elhelyezésének fizikai aktusát is hangsúlyozza a horatiusi *in*seres kapcsán.
- 31 Többen is hangsúlyozták e költemény horatiusi *sermo*-jellegét: Hardie 1983, 130, 139; Nauta 2008, 170–171; Nagel 2009, 155–156. Különösen feltűnő a vers kezdősorainak kapcsolata Horatius I. 9. és II. 8. szatírájával: *Forte remittentem curas... rapuit me cena benigni Vindicis* (*Silvae* IV. 6, 1–4), vö. *Ibam forte via sacra* (*Hor. S.* I. 9, 1), illetve *Nasidieni... cena beati* (II. 8, 1). Nagel és Nauta a *Silvae* IV. 4-et is a horatiusi *Levelek* tükrében olvassák, így egy „horatiusi ciklust” fedezve fel a gyűjteményben (IV. 4–IV. 7).

- 32 A metafora eredete homérosi; köszönet Agócs Péternek, amiért felhívta a figyelmemet erre. Aineiás a csatatéren Achilleusszal találkozáva kijelenti, hogy „szélesen terül el a szavak mezeje erre meg arra” (ἐπέων δὲ πολὺς νομὸς ἔνθα καὶ ἔνθα, *Ilias* XX. 249), vagyis hosszan és sokféleképpen lehet szólni, különböző irányokba „haladni” beszéd közben. Itt tehát költői, irodalmi szövegekről és azok műfajáról nincs szó, de a különböző kommunikációs „sémákról” igen. Hésiódosnál is megjelenik a „szavak mezeje”: a balga Persés bármennyit is beszél és bárhogy is kéri, a szomszédok nem fognak segíteni neki (ἀρχεῖος δ’ ἔσται ἐπέων νομὸς, *Erga* 403). Vö. Edwards 1991, *ad Hom. Il. XX.* 248–250.
- 33 Apoll. Rh. *Argon.* III. 1–3, ahol az ihlet a műfaj tekintetében epikus ugyan, de a költő Iasón és Médeia szerelmének elbeszéléséhez kér segítséget; Vergilius az *Aeneis* második hat, háborús tematikájú énekét bevezető *invocatio*ban kéri Eratót, hogy legyen segítségére e „nagyobb mű” (*maius opus*) megalkotásában (*Aen.* VII. 37–45). A „kicsi” és a „nagy” közti határátlépés Statiusnál természetesen fordított irányú.
- 34 Coleman 1988, *ad loc.*
- 35 Coleman 1988, *ad loc.* még egy Horatius-allúziót felfedezni vél a második strófában: *hunc fidibus novis, / hunc Lesbio sacrare plectro / teque tuasque decet sorores* (C. I. 26, 10–12).
- 36 A kézirati hagyományban a *nunc maior sitis et* szakasz problematikus, ezért többen is javítani próbálták (*nec maior sitis* Markland, *Mavors sitit* Saenger, *maior sitit* Coleman, *maior sitis*, at Shackleton Bailey), de talán nagyobbbrészt szükségtelenül. Itt csak Shackleton Bailey apró változtatását (*at*) fogadom el, de értelmezését, miszerint Statius a lírai költészetbe veti bele magát „még nagyobb lelkesedéssel”, nem osztom. A *maior sitis* Nagel 2009, 154 szerint is az *Achilleis* munkálataira vonatkozik.
- 37 Az *Achilleis*ből valóban egy viszonylag hosszú, majdnem ezer soros ének, illetve a második énekből kevesebb mint 200 sor készült el.
- 38 Coleman 1988, *ad loc.*
- 39 Vö. *OLD* s. v. *spatior*.
- 40 A gyorsaság és az elakadás ironikus kontrasztjára utal Coleman 1988, *ad loc.* is, de egyértelműen kocsiversenyként értelmezi a képet.
- 41 Az *Achilleis* jellemző ovidiusi olvasataként lásd pl. Hinds 1998, 135–144; a „nem epikus eposz” Cowan (2005, xvi) megfogalmazása, mellyel az ezredforduló *Achilleis*-értelmezéseinek meghatározó irányát jellemzi.
- 42 A *contrahe* kapcsán Coleman 1988, *ad loc.* is felveti, hogy a „kisebbségi köröket” leíró költő lovát száron vezetik. Míg tehát az epikus Múza maga is a költővel együtt barangolt, a lírai Múza inkább a kör középpontjában álló „edző” szerepébe kerül.
- 43 A kritikusok személyét illető találgatásokról lásd Coleman 1988, *ad loc.*
- 44 Hardie (1983) 164–165; Nauta (2002) 277–279; Nauta (2008) 166–172.

Bibliográfia

- Bonadeo, A. 2017. „Scattered Remarks about the »Non-genre« of Statius’ *Silvae*. The Construction of a Minor Canon?”: F. Bessone – M. Fucecchi (szerk.): *The Literary Genres in the Flavian Age. Canons, Transformations, Reception*. Berlin, 157–166.
- Bright, D. F. 1980. *Elaborate Disarray. The Nature of Statius’ Silvae*. Meisenheim.
- Cairns, F. 1972. *Generic Composition in Greek and Roman Poetry*. Edinburgh.
- Coleman, K. M. 1988. *Statius, Silvae IV. Edited with an English Translation, Commentary and Bibliography*. Bristol.
- Cowan, R. 2005. „Introduction”: O. A. W. Dilke (ed.): *Statius, Achilleid. Edited with Introduction, Apparatus Criticus and Notes*. Cambridge, vii–xxiii. (Az 1954-es kiadás reprintje.)
- Darab Á. 2018. „Az élővilág csodálatos élete: a delfin-materia”: Tóth O. (szerk.): *Miraculum. A csodák szerepe és jelentősége az európai kultúrtörténetben*. Debrecen, 113–131.
- Edwards, M. W. 1991. *The Iliad: A Commentary. Vol. 5, Books 17–20*. Cambridge.
- Farrell, J. 2014. „Az illékony szöveg Catullusnál és más római költőknél”: Kelemen P. – Kulcsár Szabó E. – Tamás Á. – VADERNA G. (szerk.): *Metafilológia 2. Szerző – könyv – jelenetek*. Budapest, 484–513. (Eredeti megjelenés: „The Impermanent Text in Catullus and Other Roman Poets”: W. A. Johnson – H. N. Parker: *Ancient Literacies. The Culture of Reading in Greece and Rome*. Oxford, 2011, 164–185.)
- Fitzgerald, W. 2016. *Variety. The Life of a Roman Concept*. Chicago.
- Hardie, A. 1983. *Statius and the Silvae. Poets, Patrons and Epideixis in the Graeco-Roman World*. Liverpool.
- Hinds, S. 1998. *Allusion and Intertext. Dynamics of Appropriation in Roman Poetry*. Cambridge.
- Malaspina, E. 2013. „La formation et l’usage du titre *Silvae* en latin classique”: P. Galand – S. Laigneau (szerk.): *La silve. Histoire d’une écriture libérée en Europe de l’antiquité au XVIIIe siècle*. Turnhout, 17–43.
- Nagel, R. 2009. „Statius’ Horatian Lyrics: *Silvae* 4.5 and 4.7”: *Classical World* 102, 143–157.
- Nauta, R. R. 2002. *Poetry for Patrons. Literary Communication in the Age of Domitian*. Leiden.
- Nauta, R. R. 2008. „Statius in the *Silvae*”: J. J. L. Smolenaars – H-J. van Dam – R. R. Nauta (szerk.): *The Poetry of Statius*. Leiden, 143–174.
- Newlands, C. E. 2004. *Statius’ Silvae and the Poetics of Empire*. Cambridge.
- Nisbet, R. – Hubbard, M. 1970. *A Commentary on Horace’s Odes, Book I*. Oxford.
- Nisbet, R. – Rudd, N. 2004. *A Commentary on Horace’s Odes, Book III*. Oxford.
- Postgate, J. P. 1906. „Phillimore’s *Silvae* of Statius”: *Classical Review* 20, 317–324.
- Shackleton Bailey, D. R. 2003. *Statius, Silvae*. Cambridge, MA.
- Vessey, D. 1970. „*Non solitis fidibus*. Some Aspects of Statius, *Silvae* IV 5”: *L’Antiquité Classique* 39, 507–518.
- Watson, L. C. 2003. *A Commentary on Horace’s Epodes*. Oxford.
- Wray, D. 2007. „Wood: Statius’ *Silvae* and the Poetics of Genius”: *Arethusa* 40, 127–143.